

بررسی و تحلیل احوال و آثار نظامی گنجوی

زهرا شاهمرادیان

کارشناسی ارشد ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور بيجار، دبیر زبان ادبیات فارسی

Email: internet.daneshjo@gmail.com

چکیده

زبان فارسی جایگاه هنرنمایی شاعران بزرگی بوده است. از میان این شاعران، حکیم نظامی گنجوی که از ارکان مهم ادب فارسی به شمار می‌آید. ابومحمد الیاس بن زکی مؤید نظامی گنجوی شاعر داستان‌سرای پارسی‌گوی قرن ششم هجری است. شخصیت نظامی گنجوی که از زمان خود به طور منظم مورد بررسی و تجلیل قرار گرفت، همواره در تمامی ادوار تاریخ ادبی در کانون توجه فیلسوفان، شاعران، نویسندگان و نمایندگان بوده است. این پژوهش بر این اساس تنظیم شده که یافته‌های آن، گامی در شناخت و شناسایی هر یک از ارزش‌ها و مفاهیم رایج در اشعار شعرای فارسی زبان و معرفی آن به جهان است. نظامی گنجوی شاعر و متفکر برجسته سهم ویژه‌ای در فرهنگ جهانی داشته و جزو شاعران تاثیرگذار در ادبیات فارسی به شمار می‌آید و حوزه تاثیر او تا قلمرو ادبیات معاصر نیز کشیده شده است.

کلمات کلیدی: نظامی گنجوی، اشعار نظامی، آثار نظامی

۱. مقدمه

نظامی گنجوی شاعر (۱۱۴۰-۱۲۰۲) یکی از غول‌های سنت ادبی فارسی است. او به عنوان یک شاعر روایی، بین ابوالقاسم فردوسی (حدود ۹۴۰-حدود ۱۰۲۰)، و نویسنده شاهنامه و جلال‌الدین رومی (۱۲۷۳-۱۲۰۷) که دیوان کبیر و کتاب مثنوی معنوی به ترتیب شکل‌های غزل عرفانی و شعر روایی عرفانی را تعریف می‌کنند. شعر روایی نظامی جامع‌تر از فردوسی و مولانا است، زیرا ابعاد عاشقانه روابط انسانی را در بر می‌گیرد و جنبه‌های پهلوانی را نیز در بر می‌گیرد و روان انسان را با عمق و درک بی‌سابقه‌ای می‌رساند. اما او مانند مولانا، تمام تمرکز کار خود را تداعی و بیان بعد متعالی هستی نمی‌کند.

آثار نظامی گنجوی با نوآوری‌های منحصر به فرد شاعرانه و مضامین جهانی خود، برای تأثیرگذاری بر ادبیات سرزمین‌های دور، مرزها را درنوردیده‌اند. نظامی گنجوی فلسفه و شعر را با تاریخ و افسانه ترکیب کرد و میراثی ادبی خلق کرد که تا به امروز طنین انداز است. نظامی تحصیلات نمونه‌ای را دریافت کرد که شامل علوم، ریاضیات، کلام اسلامی، تاریخ، فلسفه، اخلاق و ادبیات فارسی و عربی بود. تحصیلات او اغلب در شعرهایش منعکس می‌شود که در سی سالگی شروع به نوشتن کرد. او با پنج قصیده «خزانه الاسرار» (۱۱۷۵)، «خسرو و شیرین» (۱۱۸۰)، «لیلی و مجنون» (۱۱۸۸)، «هفت زیبایی» (۱۱۹۷) اسکندر نامه (۱۲۰۳) نام خود را برای همیشه در تاریخ هنر ثبت کرد. آنها بنیان محکمی برای مکتب بزرگ ادبی نظامی گذاشتند که امروزه نیز به تأثیر خود ادامه می‌دهد. انسانیت در بطن

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

شعر نظامی است و شاعر آن را رسالت مقدس خود می‌دانست که هر ذره خلاقیت را در خدمت به مردمش به کار گیرد. جاودانگی و جوانی جاودانه هنر نظامی در طول قرن‌ها در همین است. آثار او هر از گاهی به زبان‌های غربی و شرقی ترجمه شده و نقش بسزایی در رشد اخلاقی بشر داشته است (حسینوا، ۲۰۲۲).

نظامی گسترش قابل مقایسه‌ای در زبان شعر به وجود آورد. او از اولین شاعرانی در ایران بود که سبک غزلیات درباری را با پیچیدگی بلاغی و تراکم استعاری آن به شکل روایی پیوند داد و زبانش به اندازه شخصیت‌ها و رویدادهایی که به تصویر می‌کشد در صحنه روایت حضور دارد. برای او گفتمان یا گفتار شیوا (سخن) یا به ویژه زبان دقیق، زیبا و دلالت‌آمیز شاعر دغدغه غالب اوست. از نظر نظامی، شاعران جایگاهی تقریباً الهی دارند. او بارها در کتاب‌هایش به شکل‌دهی و کارکرد تربیتی سخن توجه می‌کند و تا آنجا پیش می‌رود که شعر او را به خود قرآن به‌عنوان منبعی برای هدایت اخلاقی روشن، که ادعایی جسورانه برای زمان خود است، تشبیه می‌کند (دباشی، ۱۳۸۱) او در گنجینه اسرار می‌نویسد: «اولین تجلی وجود، گفتار بود... بدون گفتار، جهان صدا ندارد».

پنج منظومه بلند که مجموعاً به نام خمسه (پنج گنج) شناخته می‌شوند، که توسط نظامی در اواخر قرن دوازدهم سروده شد، در زمان خود معیارهای جدیدی را برای ظرافت بیان، غنای شخصیت‌پردازی و پیچیدگی روایی تعیین کردند. آنها برای قرن‌ها به طور گسترده توسط شاعرانی که به زبان فارسی می‌نوشتند، و همچنین در زبان‌هایی که عمیقاً تحت تأثیر فارسی بودند، مانند اردو و ترکی عثمانی، تقلید کردند هیچ حساب جامعی از شاعران فارسی، ترکی، پشتو، کردی و اردو (و سایر زبان‌های سنت پارسی) که با تقلید از نظامی سرمشق گرفته‌اند، صورت نگرفته است، اما بنا به همه نشانه‌ها این رقم باید حیرت‌انگیز باشد. انتشار فوق‌العاده پنج گنج نظامی در سراسر ادبیات فارسی و فارسی‌پدیده‌ای قابل توجه و تا حد زیادی ناشناخته است (ستاری، ۱۳۸۹).

درباره تأثیر شاهکارهای ادبیات کهن بر شعر معاصر مقالات و کتاب‌های اندکی نوشته شده است. در این میان تعداد مقالات نوشته شده درباره تأثیر نظامی گنجوی بر شعر معاصر به انگلستان یک دست هم نمی‌رسد. تا به امروز نمونه‌های هنری کوچک و بزرگی که به تصویر نظامی گنجوی اختصاص داشت بر اساس آن منابع اولیه نوشته می‌شد. تذهیب تصویر شاعر از منظر تفکر سیاسی-اجتماعی آن زمان بر تخیل نویسندگان تأثیر گذاشته است. از این رو بررسی همه‌جانبه‌سیمی شاعر در آثار ادبی و دیدگاه منتقد ادبی عینی آن یکی از مسائل مبرمی است که علم امروز ما با آن مواجه است. از این رو، همان‌گونه که نبوغ نظامی گنجوی قرن‌ها از قرون وسطی مسیر خلاقیت شاعران، نویسندگان و متفکران را روشن کرده است، خود شاعر نیز به تصویری از داستان تبدیل شده است که در نتیجه آن آثار هنری بی‌شماری پدید آمده است. لذا با توجه به اهمیت نقش نظامی گنجوی بر شعر به بررسی و تحقیق در باره نظامی گنجوی پرداخته شده تا ابعاد بیشتری از این شاعر مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

پیشینه پژوهش

جدول ۱. پیشینه پژوهش

ردیف	نویسنده نویسندگان	سال	عنوان	نتایج
۱	حسینوا ^۱	۲۰۲۲	نظامی گنجوی- تناسخ ترین شخصیت ادبی	در این مقاله، اشعار، داستان‌ها، رمان‌ها و نمایشنامه‌هایی که در ادبیات داستانی آذربایجان تا به امروز درباره این متفکر نابغه سروده شده، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.
۲	فرخ نیا	۱۳۹۳	تأثیر عرفان عرفانی در هفت پایکار نظامی	هدف مقاله حاضر نشان دادند ردپای این اندیشه‌ها در یکی از داستان‌های هفت پایکار است. پس از معرفی عرفان گنوسی به چگونگی آشنایی مسلمانان با گنوسیم اشاره می‌شود. سپس به تأثیر مضامین عرفانی در داستان پنجم هفت پایکار، داستان شاهزاده گنبد فیروزه ای یا داستان ماهان می‌پردازیم. مضامین عرفانی که مورد توجه قرار می‌گیرند عبارتند از: دوگانگی جسم و روان، سقوط آدم، اسارت، فراموشی و نوستالژی، بدبینی، معرفت، تولد دوباره و نجات.
۳	فاتحی	۲۰۲۰	مولفه‌های موسیقایی شعر در خسرو و شیرین نظامی گنجوی	در پژوهش حاضر با رویکردی استقرایی به تحلیل هر یک از مولفه‌های موسیقایی شعر و مولفه‌های مرتبط با آن از جمله موسیقی جانبی (شامل قافیه، ترانه و تکرار)، موسیقی بیرونی (متریک و عروض)، موسیقی معنوی (تاکسی) و ابزارهای ادبی تضاد) و موسیقی داخلی (تغییر و تکرار صامت‌ها و مصوت‌ها) برای بررسی کیفیت این اجزاء در مجموعه اشعار خسرو و شیرین. پرداخته شده است. برای هر جزء در دسته موسیقی شعری، تعاریف و توصیفات مربوطه بر اساس کتب کهن و کلاسیک بلاغت سنتی در ادبیات فارسی و دانش عمومی آواشناسی ارائه شده است. در این تحقیق، آیات را با استفاده از الفبای آوایی بین‌المللی رونویسی کرده‌ام تا خواندن آیات برای خارجی‌ها برای دستیابی به یافته‌های خاص این تحقیق آسان شود.
۴	بیهجمد قیزی ممه‌دووا و همکاران	۲۰۲۲	درجه بندی های آوایی در آثار نظامی گنجوی	ابیاتی از «خمس» نظامی که گوهر بی بدیل میراث کلاسیک ماست. درجه‌بندی همخوان‌های فارسی در ۳ بخش، هر کدام با توجه به مشارکت تارهای صوتی، مکان‌های شکل‌گیری و بیان مورد مطالعه قرار گرفت. از تحقیقات مشخص شد که صداهای همخوان به دلیل سهولت در تلفظ به دلیل Voiceless-Voiced و همچنین نحوه تشکیل، کاراکتر خود را تغییر داده و جایگزین یکدیگر می‌شوند. در این تحقیق تا حد امکان بررسی شد که کدام یک از دو گزینه اختیاری مورد استفاده در «خمس» در دوره نظامی مؤثرتر بوده است.
۵	جوادوا ^۲	۲۰۲۲	از زبان شعر «گنج اسرار» نظامی گنجوی نکات رشد واژگان نظامی.	این مقاله به بررسی واژه‌های نظامی به کار رفته در آثار نظامی گنجوی می‌پردازد. برای این کار زبان شعر «گنج اسرار» بررسی می‌شود. نمونه‌هایی از واژگان نظامی به کار رفته در زبان شعر انتخاب و تجزیه و تحلیل شد و ویژگی‌های سبکی آنها شناسایی شد. مقاله نشان می‌دهد که واژگان نظامی زبان آذربایجان در آثار هنری برای بیش از دو هدف استفاده می‌شود. بنابراین، واژه‌های نظامی در شعر هم به معنای واقعی و هم به صورت مجازی به کار می‌روند. واژه‌های نظامی در زبان «گنج‌های اسرار» نظامی گنجوی، عمدتاً مبتنی بر ویژگی‌های هنری

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

آن‌ها است و ملاحظات علمی در نمونه‌هایی بیان می‌شود که معنای آن‌ها را در سبک‌شناسی نشان می‌دهد. ایده های علمی و نظری مطرح شده در مقاله با حقایق زبانی و سبکی تأیید می‌شود				
اسکندرنامه نظامی بر اساس این مفهوم توسعه می‌یابد در بخش اول، به اصطلاح شرفنامه یا کتاب افتخار، همه چیز درباره فتوحات سیکندر به ما گفته می‌شود. در بخش دوم، اقبال نامه یا «کتاب برکات»، شاعر به تجارب سیکندر به عنوان فیلسوف و سپس تجربیات مرحله پایانی او، یعنی تجربه پیامبری می‌پردازد. ۵ سیکندر به عنوان یک فیلسوف به دیدار سقراط می‌رود و با یونانی گفتگو می‌کند. حکیمان، اما او همچنین با تعدادی از علوم از جمله طالع بینی، کیمیا و سحر و جادو، و موسیقی و پزشکی مواجه است - به عبارت دیگر، سه شاخه اصلی علوم غیبی که به گفته برادران، بالاتر از فلسفه است. خلوص، و دو علم دیگر، که تأثیرات آنها هاله ای از قدرت جادویی را نیز به آنها بخشیده است با این حال، این علوم در یک مقاله نظری انتزاعی بررسی نمی‌شوند، بلکه در قالب داستان های سرگرم کننده ای هستند که گاهی اوقات مفید و گاهی خطرناک آنها را روشن می‌کند. قدرت. مجموع این داستان ها هفت داستان است که هفت عدد نه تنها در چهارمین حماسه شاعر ما، هفت پیکر، بلکه در آخرین شعر او که چندین بار با کارکردی مهم ظاهر می‌شود، عدد مهمی است. هفت نبرد علیه روس ها در گرفته است، تعداد فیلسوفانی که در اطراف سیکندر جمع شده اند هفت نفر و غیره است حال اجازه دهید نگاهی دقیق تر به این هفت داستان داشته باشیم	علوم فرقه ای در اسکندرنامه نظامی	۲۰۰۰	جی کریستف بورگل ^۳	۶
نویسندگان در این نوشتار به تحلیل تطبیقی ویژگی‌های سبکی رایج در آثار نظامی گنجوی و بیدل دهلوی پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که ویژگی‌هایی مانند شخصیت‌پردازی، تناقض، استفاده از زبان و فرهنگ عامه، ساخت ترکیب‌های بلاغی، وجود قرابت‌های عددی، هم‌افزایی، استفاده از واژه‌ها در معانی خاص و نامتعارف، تمثیل، ابهام هنری و غیره از ویژگی‌های بارز است. سبک هندی به ویژه سبک بیدل دهلوی و این ویژگی‌ها در خمسه نظامی گنجوی نیز وجود دارد. از این طریق می‌توان میزان تأثیر نظامی گنجوی را در توسعه سبک هندی به ویژه سبک بیدل دهلوی دانست.	ردپای نظامی گنجوی در شعر بیدل دهلوی	۲۰۲۰	ولی پور و همتی	۷
سعی شده با برگرفتن تناقضات در این موضوع از منابع آثار نظامی گنجوی و فردوسی و نیز بر اساس اسناد تاریخی موجود، تصویر کلی را آشکار کنیم. آیا تا به حال دولتی به نام توران در تاریخ وجود داشته است؟ اگر نه، منبع و هدف این افسانه چه بوده است؟ اگر توران نبود ایران چگونه وجود داشت؟ چه کسی در جنگ ایران و توران پیروز شد؟ اگر فردوسی این داستان را می‌دانست، پس چرا نظامی در آثار خود کاملاً برعکس این داستان می‌نویسد؟ همانطور که می‌بینید، علاوه بر جمع آوری نکاتی از آثار نظامی و فردوسی برای پاسخ به بسیاری از پرسش‌ها، می‌توان نام مکان‌ها و قومیت‌ها را از اساطیر باستانی و زرتشتی متمایز کرد و با ایجاد تصویری کلی و تعریف تاریخ، «تهدید» واقعی را مشخص کرد	چندفرهنگی در جهان بینی نظامی گنجوی	۲۰۲۱	پرویز فیروالدین اوقلو کاظمی ^۴	۸
این پژوهش بر درک «نشست» توسط نظامی (۱۱۴۱-۱۲۰۹) و دانه (۱۳۲۱-۱۲۶۵) نمایندگان اندیشه فلسفی و ادبی قرون وسطی تمدن‌های اسلامی و مسیحی که آثارشان قرن‌ها بخشی از آموزش عمومی بوده است، متمرکز	درک «نشست» توسط نظامی (۱۱۴۱-۱۲۰۹) و	۲۰۲۱	گیولایوا ^۵	۹

^۱J. Christoph Bürgel

^۲PARVIZ FIRUDIN OQLU KAZIMI

^۳Rahilya Geybullayeva

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

		<p>داتنه (۱۳۲۱-۱۲۶۵) نمایندگان اندیشه فلسفی و ادبی قرون وسطی تمدن‌های اسلامی</p>	<p>است. و همچنین پیشینیان آنها، چنانکه می‌گویند فلوطین با تعبیرش از نشأت، که بنیانگذار نوافلاطونی شمرده می‌شود (۲۷۰-۲۰۴). در این زمینه، نشأت در آثار آنها به‌عنوان تجلی خداوند به‌واسطه نمادهایی از جمله حکمت/زیبایی با نمادهایی نمایش داده می‌شود: نشانه‌شناسی شاخ (نماد اسکندر دو شاخ و موسی شاخدار و مشابه در ادیان دیگر).</p>
۱۰	اقصی ایجاز ^۶	<p>داستان و شکل‌گیری عشق رمانتیک: زندگی پس از مرگ خسرو و شیرین نظامی گنجوی در هندوستان</p>	<p>منظومه عاشقانه فارسی نظامی گنجوی، خسرو و شیرین، یکی از پرتیراژترین عاشقانه‌های جهان اسلام است. با این حال، محققان مدرن به‌طور شگفت‌انگیزی استقبال گسترده از آن را در هند شمالی پیشامدرن نادیده گرفته‌اند. پس چرا این عاشقانه خاص در طول اعصار ادامه داشت؟ چه چیزی باعث می‌شود که داستان نظامی همچنان مرتبط باشد، به طوری که در مورد احترام‌ترین فضاهای فرهنگ مادی در شبه قاره هند وجود دارد؟ این گفتار به بررسی اصول شاعرانه‌ای می‌پردازد که نظامی برای ایجاد طنین بی‌زمانی در موضوع عشق و راه‌هایی که او به‌طور رادیکال بیان‌های اسلامی قرون وسطایی عشق پرشور را به چالش می‌کشد، بررسی می‌کند.</p>
۱۱	کامران طلعت اف	<p>قهرمانان بعید نظامی: بررسی ویژگی‌های زنان در ادبیات کلاسیک فارسی</p>	<p>زنان در آثار سه شاعر بزرگ کلاسیک فارسی، نظامی گنجوی (۱۲۰۲-۱۱۴۰)، ابوالقاسم فردوسی (۱۰۲۰-۹۳۲) و عبدالرحمن جامی (۱۴۱۴-۹۲) حضور دارند. تصویر این شاعران از شخصیت‌های زن خود به‌طور قابل توجهی متفاوت است. اما چون هر سه داستان عاشقانه نوشته‌اند، می‌توان آنها را با هم مقایسه کرد. داستان‌های خاصی حداقل برای دو نفر از این نویسنده‌ها مشترک است. داستان‌های آنها شامل شخصیت‌های مشترک است که اغلب بر اساس شخصیت‌های تاریخی است. علاوه بر این، نظامی از فردوسی به‌نحو قابل توجهی الهام گرفته و به آثار او اشاره می‌کند، در حالی که جامی از نظامی الهام گرفته و به او اشاره می‌کند. شاید به همین دلایل، محققان برجسته ادبیات کلاسیک فارسی از جمله میثمی، برگل و مؤید برخی از این شخصیت‌های زن را با هم مقایسه کرده‌اند. با این حال، ادبیات موجود در مورد این موضوع، دلایلی برای چنین توصیفات متنوعی ارائه نمی‌دهد، بلکه صرفاً تحلیل‌های توصیفی جذابی را ارائه می‌دهد. این مطالعه تطبیقی تصویر زنان در پی روشن ساختن ابهام پیرامون مواضع ایدئولوژیک و ادبی این شاعران برای تبیین تنوع در ارائه آنها از زن است. چنین توضیحی دارای اهمیت گسترده‌ای است، زیرا در ایران پس از انقلاب، تفسیر آثار این شاعران به‌موضوع بحث‌های شدید در میان منتقدان فرهنگی و ادبی تبدیل شده است که بسیاری از آنها به‌طور گسترده بر سر گفتمان اسلامی و ایدئولوژی دولتی اختلاف دارند.</p>
۱۲	کریستف یو. ورنر	<p>بینامتنیت و براندازی: نظامی در ادبیات جدید فارسی</p>	<p>این پژوهش، قرائتی بدیع و مثلی از سه نویسنده فارسی‌نویس نظامی، گلشیری و مندنی‌پور را پیشنهاد می‌کند. این استدلال می‌کند که دو نویسنده مدرن، هوشنگ گلشیری با رمان معروفش شاه سیاه پوشان، «پادشاه سیاه پوشان» و شهریار مندنی‌پور در کتاب «سانسور بیک داستان عاشقانه ایرانی»، نه تنها در پیوندی نزدیک به یکدیگر پیوند خورده‌اند. رابطه استاد و شاگرد، بلکه آگاهانه پتانسیل خرابکارانه نظامی شاعر قرن دوازدهم را نیز توضیح دهد. در این فرآیند، شکاف بین سنت‌های روایی مدرن و کلاسیک در ادبیات فارسی ناگزیر از بین رفتن است و امکان شنیدن تفاسیر و دیدگاه‌های بدیع از نظامی و شنیدن حماسه‌های او را فراهم می‌کند.</p>

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

زندگینامه

جمال‌الدین ابومحمد الیاس بن یوسف بن زکی بن مؤید، معروف به نظامی و نامدار حکیم نظامی سراینده و داستان‌سرای ایرانی و پارسی‌گوی ایرانی در سال ۵۳۵ ه.ق در شهر گنجه به دنیا آمد. وی به‌عنوان رهبر و پیشروی داستان‌سرایی در ادب و فرهنگ پارسی نقش نقش بسزایی را ایفا کرده است.

نام شخصی او الیاس و تخلص منتخیش نظامی (همچنین نظامی و نظامی) بود. او از یک پیشینه شهری در گنجه (امپراتوری سلجوقی، جمهوری آذربایجان کنونی) متولد شد و گمان می‌رود که تمام زندگی خود را در قفقاز جنوبی گذرانده است. به گفته دی بلویس، گنجه شهری بود که در آن زمان عمدتاً ایرانی بودند. مورخ ارمنی کیراکوس گاندزاکتسی (حدود ۱۲۰۰ - ۱۲۷۱) اشاره می‌کند که: «این شهر پرجمعیت ایرانیان و تعداد کمی مسیحی بود». نظامی چون شاعر درباری نبود، در تواریخ سلسله‌ها نیامده است. تذکره‌ها که مجموعه‌ای از خاطرات ادبی است که مشتمل بر احادیث شاعران بزرگ به همراه شرح حال و شرح سبک‌ها است به اختصار به وی اشاره می‌شود. بیشتر مطالب این تذکره‌ها بر اساس افسانه‌ها، حکایات و شنیده‌ها است. در نتیجه، حقایق کمی در مورد زندگی نظامی شناخته شده است، تنها منبع، آثار خود او است که اطلاعات زیادی از زندگی شخصی او ارائه نمی‌دهد.

خود او نام و نسبش را در ابیات خودش آورده است، که بنا بر این شعر، خودش الیاس و پدر او یوسف بن زکی بن مؤید نام داشته اند:

در خط نظامی ار نهی گام	بینی عدد هزار و یک نام
والیاس که الف بری ز لامش	هم با نود و نه است نامش
ز این‌گونه هزار و یک حصارم	با صد کم یک سلیح دارم
گر شد پدرم به سنت جد	یوسف، پسر زکی مؤید

نظامی در گنجه، یکی از قدیمی‌ترین شهرهای آذربایجان به دنیا آمد، تمام عمر خود را گذراند و درگذشت. این مورد توسط تمام منابع قدیمی و معتبر پشتیبانی می‌شود. در دست نوشته‌های مربوط به آثار او از قرن ۱۴ و ۱۵ میلادی، پیشنهادی مبنی بر نقل مکان نظامی به شهر وجود ندارد. با این حال، در نسخه‌هایی از «ایگبالنامه» او مربوط به قرن شانزدهم و بعد از آن، رباعی دیگری در قسمتی وجود دارد که شاعر گنجه را ذکر می‌کند:

نظامی گنجوی، یکی از بزرگ‌ترین اساتید ادبیات خاورمیانه، نیز در طول زندگی اش شعرهای غنایی زیبایی خلق کرد. قصیده، زنگ‌ها به صدا در می‌آیند، کاروانی به راه افتاده است که در سی سالگی نوشته است. مداحی که پس از ۱۱۹۱ به نصرت‌الدین تقدیم کرد. شعر پیری که در اواخر عمرش سروده شد. اشعار غزلی به نام قزل ارسلان و اخسیطان و نمادهای مختلف به کار رفته در اشعار وی گواه این امر است. نظامی در اواخر خسرو و شیرین نوشت که خوانندگان خاندان غزلیات او را می‌سرودند و در لیلی و مجنون اشاره می‌کند.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

کند که خوانندگان دیوان او را پیش روی خود دارند. دولت‌شاه سمرقندی، مفسر قرن سیزدهم، دیوان غنایی نظامی را در حدود ۲۰۰۰۰ بیت شرح داده است. زکریا گازوینی، محقق مشهور قرن چهاردهم، نیز خاطر نشان کرد که شاعر علاوه بر خمسه، دیوان گسترده‌ای نیز داشته است. این دیوان در کتابخانه قرن هفدهم صفویه نگهداری می‌شد و صائب تبریزی اشعار بسیاری را از آنجا در سفینه صائب خود کپی کرده است (یوسفلی، ۲۰۰۴).

والدین و خانواده

نظامی زود یتیم شد و نزد عمویش خواجه عمر بزرگ شد که مسئولیت او را بر عهده گرفت و به او تحصیلات عالی داد. مادرش رعیسه نام داشت و اصالتاً کرد بود. پدرش که نظامی یک بار نامش را یوسفی در شعر خود آورده است. نظامی در همین بیت نام جدش را زکی ذکر کرده است. در بخشی از همین آیه، برخی واژه مؤید را لقب زکی و برخی دیگر آن را به نام جد بزرگوارش تعبیر کرده اند. برخی منابع گفته اند که احتمالاً پدرش اهل قم بوده است. نظامی به گونه‌های مختلف به‌عنوان فارسی و/یا ایرانی ذکر شده است.

نظامی سه بار ازدواج کرده بود. همسر اول او کنیز کیچکی بود که توسط فخرالدین بهرامشاه حاکم دربند به عنوان هدیه ای بزرگتر برای او فرستاده شد. به گفته ایرج بشیری او «دوست داشتنی‌ترین» همسر نظامی شد. تنها پسرش محمد از این همسر بود. او پس از اتمام «خسرو و شیرین» درگذشت. محمد در آن زمان هفت ساله بود. نظامی در لیلی و مجنون مجدداً از پسرش یاد می‌کند و می‌افزاید که این پسر اکنون ۱۴ ساله و «سیب چشم من» است. او در «هفت پیکر» نیز به پسرش اشاره می‌کند و به او توصیه می‌کند که مسئولیت بیشتری را به عهده بگیرد، زیرا پدر ضعیف تر می‌شد. برخی از نویسندگان مدرن در اواخر قرن بیستم ادعا کرده اند که این همسر آفاق نامیده می‌شود. به نظر می‌رسد وحید دستگردی اولین نویسنده ای باشد که این نام را برای همسر اول نظامی پیشنهاد داده است، اما سعید نفیسی (در همان زمان) و منبعی اخیراً این تفسیر بیت مربوطه در اثر نظامی و این فرض که آفاق نام واقعی او بوده است را به چالش کشیده است. همسر و آفاقین آن آیه را صرفاً به معنای «افق» گرفته اند تا اسم خاص. عجیب است که دو همسر دیگر نظامی نیز نابهنگام مردند - مرگ هر کدام مصادف با اتمام یک حماسه و شاعر را بر آن داشت که بگوید: «خدایا چرا برای هر مثنوی باید یک زن قربانی کنم!».

تحصیلات

نظامی فیلسوفی به پای ابن سینا یا تبیین کننده تصوف نظری به پای ابن عربی نبود. اما او را فیلسوف و عرفانی می‌دانند که در حوزه‌های مختلف اندیشه‌های اسلامی تسلط یافته است و آن‌ها را به گونه‌ای تلفیق کرده که احادیث حکیم بعدی مانند قطب‌الدین شیرازی را به ذهن متبادر می‌کند. نظامی که غالباً توسط حکیم بزرگوار («حکیم») یاد می‌شود، شاعری فرهیخته و استاد سبک غنایی و حسی است. در آموخته‌های شگرف نظامی شکی نیست. انتظار می‌رفت شاعران در بسیاری از موضوعات به خوبی تبحر داشته باشند. اما به نظر می‌رسد نظامی به طور استثنایی چنین بوده است. اشعار او نشان می‌دهد که نه تنها با ادبیات عربی و فارسی و با سنت‌های شفاهی و مکتوب رایج و محلی آشنایی کامل داشته، بلکه با رشته‌های گوناگونی چون ریاضیات، نجوم، کیمیا، پزشکی، گیاه‌شناسی،

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

تفسیر قرآن نیز آشنا بوده است. نظریه و حقوق اسلامی، اساطیر و افسانه های ایرانی، تاریخ، اخلاق، فلسفه و اندیشه باطنی، موسیقی و هنرهای تجسمی. شخصیت قوی، حساسیت اجتماعی و آگاهی از سوابق شفاهی و مکتوب تاریخی و همچنین میراث غنی فرهنگی فارسی او، دوران پیش از اسلام و ایران اسلامی را در ایجاد معیار جدیدی از دستاوردهای ادبی متحد می کند. او که زاینده فرهنگ ایرانی زمان بود، نه تنها پلی میان ایران پیش از اسلام و ایران اسلامی، بلکه بین ایران و کل جهان باستان ایجاد کرد.

تأثیرات و صحنه ادبی

کشف و انتشار اخیر گلچین با عنوان نزهت المجالس مشتمل بر رباعیات فارسی زبان نظامی و ۱۱۵ شاعر دیگر در همان دوران است. برخلاف سایر نقاط ایران که شاعران بیشتر به رده های بالاتر جامعه مانند علما، بوروکرات ها و منشی ها تعلق داشتند، تعداد زیادی از شاعران نواحی شمال غربی از میان مردم عادی با پیشینه های کارگری برخاستند و غالباً از آنها استفاده می کردند. عبارات محاوره ای در شعر آنها بر این اساس، کتاب شرایط اجتماعی آن زمان را نشان می دهد که نشان دهنده گسترش کامل زبان و فرهنگ فارسی در منطقه است که استفاده متداول از اصطلاحات گفتاری در اشعار و پیشه های بسیاری از شاعران گواه آن است. از جمله تأثیر زبان پهلوی شمال غربی که گویش گفتاری منطقه بوده است، در اشعار موجود در این گلچین به خوبی مشهود است. با این حال، در همان زمان، منطقه قفقاز سرگرم کننده آمیزه ای منحصر به فرد از فرهنگ های قومی بود. مادر خاقانی مسیحی نسطوری، مادر مجیر بایلقانی ارمنی و مادر نظامی کرد بود. آثار آنها نشان دهنده تنوع فرهنگی و زبانی منطقه است.

به گفته چلکوفسکی محقق ادبی، به نظر می رسد سرگرمی مورد علاقه نظامی خواندن شاهنامه حماسه یادبود فردوسی (شاهنامه) بوده است. نظامی از فردوسی به عنوان حکیم و دانا و استاد بزرگ گفتمان یاد کرده است. نظامی به پسر شیروانشاه توصیه می کند که شاهنامه بخواند و سخنان پرمعنای خردمندان را به خاطر بسپارد. نظامی در سه حماسه هفت پیکر، خسرو و شیرین و اسکندر نامه خود از شاهنامه منبع استفاده کرده است.

داستان ویس و رامینالسو تأثیر زیادی بر نظامی گذاشت. نظامی گرچه پایه اکثر دسیسه های خود را از فردوسی می گیرد، اما مبنای بلاغت او از گرگانی است. این امر به ویژه در خسرو و شیرین و صحنه هایی از ویس و رامین را تقلید می کند به چشم می خورد. توجه نظامی به طالع بینی نیز در توصیف نجومی مفصل آسمان شب در ویس و رامین سابقه دارد. نظامی تأثیر بسزایی بر سنت عاشقانه داشت و می توان گفت گرگانی با فقدان تأثیرات صوفیانه که در شعر حماسی نظامی دیده می شود، آغازگر بسیاری از بلاغت و فضای شعری متمایز این سنت بوده است.

در واقع نظامی از جمله شاعرانی است که می بایست او را در زمره بنیان گذاران و ارکان شعر فارسی و از اساتید مسلم این زبان به حساب آورد. وی از جمله شاعرانی است که مانند فردوسی و سعدی به آن درجه رسید که به ابداع و تکمیل سیاق و روشی خاص نایل شود. وی در برگزیدن الفاظ و لغات مناسب و خلق ترکیبات خاص نو و ابداع معانی و مضامین نو و دلپسند و تصویر جزئیات با قوه ی تخیل و ریزینی در وصف مناظر و توصیف طبیعت و اشخاص و استفاده از تشبیهات و استعارات مطبوع و بدیع، از زمره کسانی حساب

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

می آید که همانندی مانند وی پس از آن و بعد از آن پیدا نمی شود. اولین اثر تاریخی نظامی، مخزن الاسرار پس متأثر از حدیقه الحکیکه سنایی است. نظامی این را تصدیق می کند، اما کار خود را برتر می داند. شباهت های اصلی شعر سنایی و نظامی در ژانر اخلاقی - فلسفی آن است، هرچند نظامی از متری متفاوت استفاده می کند و کل اثر را به گونه ای دیگر سامان می دهد. تصویرسازی متهورانه خاقانی شروانی، قرار بود تأثیری شگرف بر نظامی گنجوی و از طریق وی به طور کلی بر شعر فارسی بگذارد.

آثار

نظامی در عصر بی ثباتی سیاسی و فعالیت های فکری شدید زندگی می کرد که اشعار او بازتاب آن هستند. اما اطلاعات کمی در مورد زندگی او، روابط او با حامیان، یا تاریخ دقیق آثارش وجود دارد، زیرا افسانه های بسیاری که پیرامون شاعر ساخته شده است، روایت های زندگی نامه نویسان بعدی او را رنگ آمیزی می کند. نظامی استاد مثنوی (آیات دو قافیه) بود. خمسه پنج گنج، اصلی ترین اثر شعری نظامی که بیشتر به آن شهرت دارد، مجموعه ای از پنج شعر بلند روایی است که با نام های خمسه یا پنج گنج شناخته می شوند:

مخزن الاسرار، ۱۱۶۳ (برخی تاریخ آن را ۱۱۷۶ می دانند)

خسرو و شیرین، ۱۱۷۷-۱۱۸۰.

لیلی و مجنون، ۱۱۹۲ م.

اسکندرنامه، ۱۱۹۴ یا ۱۱۹۶-۱۲۰۲.

اولین سروده از این میان، مخزن الاسرار، متأثر از باغ یادگاری سنایی (متوفی ۱۱۳۱) بود. چهار شعر دیگر عاشقانه های قرون وسطایی هستند. خسرو و شیرین، بهرام گور و اسکندر مقدونی که همگی در شاهنامه فردوسی اپیزودهایی به آنها اختصاص داده شده است، دوباره اینجا در مرکز سه تا از چهار شعر روایی نظامی ظاهر می شوند. ماجرای عاشقان زوج لیلا و مجنون موضوع دوم از چهار عاشقانه او و برگرفته از منابع عربی است. در تمام این موارد، نظامی مطالب را از منابع خود به شکلی اساسی بازنویسی کرده است.

نظامی با هنر ماورایی موسیقی آشنا بود و اشارات به سی شیوه باربدی در خسرو و شیرین بیانگر دانش ارزشمند او از موسیقی است. او همچنین یکی از منابع غنی و ارزشمند پژوهشی در موسیقی سنتی ایران به شمار می رود. موسیقی شعر به انسان کمک می کند تا رازهای شعری را کشف کند. مضامین ماورایی و خارق العاده ی شعری به واسطه ی انبوهی از تکنیک های موسیقایی به وضوح و مؤثرتر متجلی می شوند. موسیقی شعر از جمله مفاهیم جدید زیباشناختی در شعر فارسی است. روح شاعر زمانی به شکلی از موسیقی دست پیدا می کند که ابعاد وجودی آن به سطح خاصی از هماهنگی و تناسب برسد. زبان معمولی بدنه کلام است و بیان شاعرانه روح آن است. بیان شاعرانه فراتر از محدوده پروتکل ها و محدودیت های زبان متعارف و معمولی است. به نظر می رسد شاعر هنگام خلق یک اثر هنری از عزم حاکم بر زندگی انسان رها است. شاعر در هنگام بیان کلام خود به کوه های رفیع موسیقی نزدیک می شود تا جایی که با آن تلفیق می شود. در نظام کلامی شعری، موسیقی همواره حس شگفتی، لطف و جنون را القا می کند که در نهایت به درک زیبایی شعر می

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

انجامد. برادران پاکی که آثارشان تبیین نظام موسیقایی جهان هستی را ارائه می دهد، معتقد به هارمونی جهانی و غلبه شکلی از فرم موسیقی بر جهان هستی است. اگر هستی بر اساس تناسب نباشد، یکپارچگی و وحدت و انسجام خلقت وجود ندارد. همین امر در مورد صداهای موسیقی نیز صدق می کند. اگر لحن ها و ملودی ها بر اساس هارمونی ایجاد شوند، هماهنگ و تثبیت می شوند و به یک آهنگ موزون تبدیل می شوند که برای بشر شادی می آورد. شعر و گفتار شاعرانه نیز یکی است. وقتی یک مجموعه متریک از کلمات بر اساس تناسب ساخته می شود، موسیقی به عنوان دانش نسبت ها و کیفیت ترکیب تعریف می شود (فتحی، ۲۰۲۰).

در حال حاضر ۶ قصیده، ۱۲۰ غزل و ۳۰ رباعی از میراث غنایی نظامی شناخته شده است. مطمئناً جای تردید است که او واقعاً بسیاری از اشعار منسوب به او را سروده باشد. آثار مختلف تاریخ ادبی و تک نگاری های دیگر ملاحظات خود را در مورد غزلیات این واژه ساز بزرگ ارائه می دهند. با این حال، جدی ترین محققین بین غزلیات شاعر و آثار حماسی او تمایز قائل نمی شوند و متذکر می شوند که غزلیات از نظر مضمون و هنرمندانه به هیچ وجه از آثار طولانی تر پیشی نمی گیرند. میراث غنایی نظامی سه ژانر اصلی شعر کلاسیک شرقی را در بر می گیرد - قصیده، غزل و رباعی. این نمونه ها، هر چند انتخاب بسیار کمی از اشعار هنرمند بزرگ، برای شناسایی مسیری که او پیموده است، نقش های اصلی و مسیرهایی که ایده های او طی کرده اند، برای بحث در مورد هنر او و تدوین برخی نتیجه گیری ها کافی است. اشتباه است که غزلیات نظامی را بیگانه با تصوف دسته بندی کنیم. درست است که نظامی به شیوه سنایی، عطار، مولانا و عراقی هنرمند صوفی نبود. با این وجود، منزوی کردن او از جنبش مخالف زمان خود نیز نادرست است. تصوف به عنوان یک جریان فکری که به تعالی و دفاع از تک انسان ها می پرداخت، ویژگی جدایی ناپذیر رنسانس قرون وسطی در خاور نزدیک بود. این شورش ذهن و حس علیه جزم گرایی و ایدئولوژی غالب بود. به همین دلیل بود که حاکمان تعدادی از بزرگان صوفی را تکه تکه کردند و زنده زنده پوست کردند. از جمله منصور الحلاج، عینالغزات، سهروردی و نسیمی می توان به این موارد اشاره کرد. در این صورت، نظامی، متفکر و شاعر بزرگ زمان، چگونه توانسته است نسبت به تصوف بی تفاوت بماند؟ البته نظامی از مفاهیم صوفیانه برای مقابله با جزم گرایی و مکتب گرایی و در عین حال ترویج آزاداندیشی استفاده کرد (یوسفی، ۲۰۰۴).

نتیجه گیری

نظامی گنجوی شاعر و متفکر برجسته سهم ویژه ای در فرهنگ جهانی داشته است. و جزو شاعران تاثیرگذار در ادبیات فارسی به شمار می آید و حوزه تاثیر او تا قلمرو ادبیات معاصر نیز کشیده شده است. خورشیدی در عالم کلمات، که آثار او را معاصرانش معجزه می دیدند. او شعر را در قیاس با پیشینیانش چنان به اوج رساند که جانشینانش آرزوی رقابت با او را نداشتند. برای آنها پیروی از الگوی او و به عنوان شاگرد او یک افتخار بود. نوشتن درباره او و تفسیر آثارش به یک سنت گرامی تبدیل شد.

از آثار نظامی گنجوی می فهمیم که او نیز در زادگاهش تحصیل کرده است. در آن زمان ها، گنجه قطعاً فرصت های کافی برای آموزش معقول ارائه می کرد. از خمسه درمی یابیم که نام او الیاس، پدرش یوسف و جدش زکی مؤید بود. محققین بر این باورند که نام

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

یکی از پدربزرگش یک نام مستعار بوده که نشان می‌دهد شاعر در خانواده‌ای با منزلت و احترام بزرگ شده است. خود شاعر در آثارش تنها از تخلص نظامی استفاده کرده است. در لغت به معنای دل‌واپس واژه‌های سنجیده، شعر و به عبارتی شاعر است.

نظامی به یاد عمومی به نام خواجه عمر افتاد که مرگش برای او ضایعه بزرگی بود. او عشق به عمویش را در شخصیت سلیم امیری در شعر لیلی و مجنون مجسم کرد. «خواجه» اغلب برای خطاب به وزیران، بازرگانان ارشد و سایر مقامات عالی رتبه استفاده می‌شد. بنابراین اعتقاد بر این است که عمویش یک روشنفکر عالی رتبه بوده شاید رئیس مدرسه‌ای در گنجه یا موقعیتی مشابه است.

منابع و ماخذ

- ستاری، جلال (۱۳۸۹). بررسی تأثیر شعر نظامی بر رواندی مورخ ایرانی، تهران، ۱۳۸۹.
- دباشی، حمید (۱۳۸۱). حرف نخور: مفهوم سخن در نزد حکیم نظامی گنجوی، ایرانشناسی، جلد ۳، شماره ۴ (زمستان ۱۳۸۱)، ۴۰-۷۲۳.
- یوسفلی، خلیل (۲۰۰۴). نظامی گنجوی، خزانه الاسرار. انتشارات لیدر، باکو. ۲۰۰۴. صص ۴-۶.
- فرخ نیا، مهین‌دخت (۱۳۹۳). تأثیر عرفان عرفانی در هفت پایکار نظامی، دوره ۱۰، شماره ۳۵ - شماره مسلسل ۳۵ جولای ۲۰۱۴ صفحات ۲۱۳-۲۴۸

- Aqsa Ijaz (۲۰۲۱) Fiction and the Formation of Romantic Love: The Afterlife of Nizami Ganjavi's Khusru u Shirin in Hindustan, Room 200B, Bancroft Building, 4 Bancroft Avenue, Toronto, Ontario M5S 1C1
- Araslı, H. Life of Poet / H. Araslı. -Baku: Ganchlik, -۱۹۶۷. - ۱۸۶p.
- Bürgel, J.C. (2000). Occult Sciences in The Iskandarnamē of Nizami. In: Talattof, K., Clinton, J.W. (eds) The Poetry of Nizami Ganjavi: Knowledge, Love, and Rhetoric. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1007/978-1-137-09836-8_7
- Christoph U. Werner (۲۰۲۲) Intertextuality and Subversion: Nezāmi in Modern Persian Literature, Iranian Studies, Volume 55, Issue 4, October 2022, pp. 857 - 877
- Əsmətəxanım Bəyəhməd Qızı Məmmədova, Baki Dövlət Universiteti Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru (۲۰۲۲) Phonetic gradations in the works of Nizami Ganjavi, Azerbaijan Science Center in Scientific Work Scientific Work, Volume 81; <https://doi.org/10.36719/2663-4619/81/25-30>
- Fatehi, Aqhdas (۲۰۲۰) The Musical Components of Poetry in Nizami Ganjavi's Khosrow and Shirin, Journal of Literary Arts E-ISSN: 2322-3448 Document Type: Research Paper Vol. 12, Issue 2, No31, Summer 2020, pp.71-82
- Geybullayeva Rahilya (۲۰۲۱) "Emanation" by Nizami (۱۱۴۱-۱۲۰۹) and Dante (۱۲۶۵-۱۳۲۱), representatives of the medieval philosophical and literary thought of accordingly Islamic and Christian
- Huseynova Sevda (۲۰۲۲) NIZAMI GANJAVI- THE MOST REINCARNATED LITERARY FIGURE IN AZERBAIJANI LITERATURE, Conference Paper · July 2022 DOI: 10.51582/interconf.19-20.07.2022
- Javadova Elnara (۲۰۲۲) In the language of Nizami Ganjavi's poem "Treasure of secrets" development points of military vocabulary, : <https://orcid.org/0000-0002-6241-874X>
- Kamran Talattof (۲۰۰۰) Nizami's Unlikely Heroines: A Study of the Characterizations of Women in Classical Persian Literature, The Poetry of Nizami Ganjavi: Knowledge, Love, and Rhetoric (pp.51-81)
- Kerimli, T. Nizami- Poet for All Humanity // Visions of Azerbaijan. Literature, -۲۰۱۱, March-April. URL: <http://www.visions.az/en/news/۲۷۱/a۳e۸bd۰c/>

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

Mukhtarov, M. The Image of Nizami Ganjavi in Fiction / M. Mukhtarov. -Ganja: Science, -۲۰۲۱. - ۲۰۶p.

Ordubadi, M.S. Sword and Pen / M.S. Ordubadi. -Baku: Azernashr, -۱۹۸۳. - ۶۶۲

PARVIZ FIRUDIN OQLU KAZIMI(۲۰۲۱) Multiculturalism in Worldview Nizami Ganjavi, Vol 3, No 4 (2021)

Tanriverdiyev, V. The Image of Nizami Ganjavi in Fiction // Adalet. Literature, -۲۰۲۱, ۲۱ April. URL:
<https://adalet.az/w۲۱۰۷۹۰>

Valipour Abdullah, Roghayeh Hemmati(۲۰۲۰) Nizami Ganjavi's trace in Bidle Dehlavi's poem, Journal of Lyrical
Literature Researches University of Sistan and Baluchestan Vol. 19/ No.37/ Autumn& Winter2021-2022(pp.317-
۳۲۲)